

5.

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Κ Α Ι

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ

ΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ ΚΑΙ Η ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ¹

Ἐπί τῆς γῆς ἔχουν ἱστορίαν χιλιάδων ἐτῶν. Μεταξὺ δὲ αὐτῶν τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος κατέχει τὴν πρώτην γραμμὴν.

Σπανίως ὅμως εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἔθνῶν ὑπάρχουν Θεομοὶ καὶ ἰδρύματα, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ καλύπτει μίαν χιλιετίαν. Ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία ἔχει τὸ σπάνιον τοῦτο προνόμιον, νὰ ἔχη νὰ ἐπιδείξῃ παρομοίους Θεομοῖς.

Δύο εἶναι τὰ ἰδρύματα μὲ **χ ι λ ι ὀ χ ρ ο ν η ζ ω ή**: ἡ Ἀκαδημία τοῦ Πλάτωνος καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἡ Ἀκαδημία καλύπτει μὲ τὴν ζωὴν τῆς τέσσαρας περὶπου αἰῶνας π.Χ. καὶ πέντε καὶ πλέον αἰῶνας μ.Χ. Ἰδρύθη τὸ 387 π.Χ., ἐκλείσθη δὲ ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸν τὸ 529 μ.Χ.

Τὸ σύστημα τῶν μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἤρχισε νὰ ἰδρῦεται τὸ 963, εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ δὲ βίος αὐτῶν φθάνει μέχρι σήμερον. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ χιλιετία τὸ κοινὸν μεταξὺ τῶν δύο ἰδρυμάτων. Ὑπάρχει καὶ βαθυτέρα σχέσις. Καὶ τὰ δύο ἰδρύματα εἶναι ἰδρύματα τοῦ **π ν ε ὑ μ α τ ο ς**. Ἡ Ἀκαδημία

1. Ἡ δμιλία αὐτὴ ἐγίνε εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸν ἐορτασμὸν τῆς χιλιετηρίδος τοῦ Ἁγίου Ὄρους τὴν 29ην Μαρτίου 1963 καὶ ὀργανιόθη ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴν τοῦ ἐορτασμοῦ καὶ τὴν Ἑθνικὴν Ἐταιρίαν Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν.

εἶναι ἴδρυμα τοῦ ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος, τὸ δὲ "Ἄγιον" Ὄρος εἶναι ἴδρυμα τοῦ χριστιανικοῦ θρησκευτικοῦ πνεύματος. Καὶ τὰ δύο ἴδρύματα τὰ χαρακτηρίζει τὸ κοινὸ βίον, διότι τὸ κύριον γνώρισμα τῆς Ἀκαδημίας ὑπῆρξε ὁ κοινὸς βίος μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς. Δύναται συνεπῶς νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ κοινοβίου καὶ τῶν μοναστηρίων ἔρχεται κατ' εὐθεΐαν ἀπὸ τὴν Ἀκαδημίαν. Τέλος, ὅπως ἡ Ἀκαδημία ἔχει τὴν κεφαλὴν τῆς, τὸν σχολάρχην ἢ ἡγούμενον, ἔτσι καὶ τὰ μοναστήρια ἔχουν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἡγούμενον.

Ὁ παραλληλισμὸς εἶναι δυνατὸν νὰ συνεχισθῇ καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας. Ὅπως ἡ Ἀκαδημία ἔχει τοὺς τροφίμους, τοὺς δοκίμους τῆς, ἔτσι καὶ τὰ μοναστήρια ἔχουν τοὺς δοκίμους μοναχοὺς. Καὶ τὰ δύο ἴδρύματα εὐρίσκονται εἰς κάποιαν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν τύρβην τῆς ζωῆς. Τὴν Ἀκαδημίαν ὁ Πλάτων ἐτοίμησεν ἐπίτηδες ἔξω τῆς πόλεως τῶν Ἀθηναίων. Ἦθελε δὲ μὲ αὐτὸ νὰ δείξῃ ὅτι ἡ πολιτεία τῶν Ἀθηναίων εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ ἑνα νέο πνεῦμα γιὰ νὰ ἐπιζήσῃ. Τὸ δὲ Ὄρος, ὅπως καὶ γενικῶς τὰ μοναστήρια, εὐρίσκονται εἰς ἀκόμη μεγαλύτεραν ἀπόστασιν ἀπὸ τὴν τύρβην τῆς ζωῆς, διότι ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὸ θεῖον χρειάζεται τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ τὸν θόρυβον τῆς ζωῆς. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου ζητεῖ ἐδῶ τὴν κατὰ Θεὸν γαλήνην. Ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ ὁποῖος ἐγνώρισε τὴν ζωὴν τῆς Ἀκαδημίας καὶ εἶναι ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἴδρυσεν μοναστήρια πλησίον τῶν πόλεων, λέγει, ὅτι τὰ μοναστήρια πρέπει νὰ εἶναι τοποθετημένα ἐγγύτερον πρὸς τὰς πόλεις, «εἶναι μὴτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινωνήτον ἢ, μὴτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον». Ἐχει λοιπὸν ὁ Βασίλειος συνείδησιν τῆς συγγενείας τῶν δύο τούτων θεσμῶν, ἀκριβῶς διότι ὁ ἴδιος ἔζησε τὴν ζωὴν καὶ τῶν δύο θεσμῶν.

Θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς βίος εἶναι ἐπίσης κοινὰ γνωρίσματα, ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ δύο ἴδρύματα, τὴν Ἀκαδημίαν καὶ τὸ Ὄρος, καθὼς καὶ ὅλα τὰ μοναστήρια. Ὅλη ἡ ζωὴ τῶν μελῶν καὶ τῶν δύο ἰδρυμάτων

ἀναλίσκεται εἰς θεωρίαν καὶ πράξιν. Ἡ φιλοσοφία ὑπῆρξε διὰ τοὺς ἀρχαίους θεωρία, ἀλλὰ καὶ πράξις, τὸ δὲ κύριον αἶτημα ἦσαν νὰ συμπέσῃ ἡ θεωρία μὲ τὴν πράξιν.

Ἡ ἄσκησις, ἔννοια ἡ ὁποία θὰ προσδιορίσῃ ἀποφασιστικῶς τὴν ζωὴν τῶν μοναστηρίων, εἶναι ἐπίσης δημιουργία τῶν Ἑλλήνων. Ὄνομα καὶ πράγμα ἔρχονται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας. Ἀρχικῶς ἡ ἄσκησις εἶναι εἰς τοὺς Ἑλληνας ἔννοια ἀγωνιστικὴ καὶ σημαίνει τὸν τρόπον ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐτοιμάζεται διὰ τοὺς ἀγῶνας. Σιγὰ - σιγὰ ὅμως τὸ νόημα τῆς ἀσκήσεως σημαίνει τὴν ἄσκησιν ὄχι μόνον τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία ζητεῖ πειθαρχίαν καθὼς ἐπίσης καὶ ἀποχὴν ἀπὸ ὠρισμένα πράγματα, πού βλάπτουν τὸ εἶναί της καὶ τὴν ἀπόδοσίν της. Ὅπως τὸ σῶμα χρειάζεται ἄσκησιν, ἔτσι καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν των. Κατ' οὐσίαν ἡ ἄσκησις, μετακινουμένη πρὸς τὴν περιοχὴν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, ζητεῖ νὰ στερεώσῃ τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς. Ὅταν λοιπὸν ὁ Χριστιανισμὸς παρέλαβε τὴν ἔννοιαν τῆς ἀσκήσεως ἀπὸ τοὺς Ἑλληνας, εἶχεν ἤδη αὐτὴ προσλάβει πνευματικὸν καὶ ἠθικὸν περιεχόμενον.

Κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν ὑπῆρχον μοναστήρια, ἡ δὲ ἄσκησις εἰς τὴν χριστιανικὴν ζωὴν καὶ εἰς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα ἐγένετο ἐν τῶν κόλπων τῆς κοινωρίας. Τὰ μοναστήρια ἤρχισαν νὰ ἰδρῦνται κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα. Ὑπῆρξαν βεβαίως καὶ πρὶν μεμονωμένα ἄτομα, τὰ ὁποῖα ἔφρευγον ἀπὸ τὴν ζωὴν, οἱ λεγόμενοι ἀναχωρηταί, οἱ ὁποῖοι ἐζούσαν εἰς καλύβας ἢ εἰς κελλιά, εἰς τὰς λεγομένας λαύρας. Μὲ τὴν περιφραξίν ὠρισμένου ἀριθμοῦ κελλίων μεμονωμένων ἐδημιουργήθη τὸ μοναστήριον ἢ ἡ μάνδρα ἢ τὸ κοινόβιον. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἰδρύθησαν καὶ τὰ μοναστήρια τοῦ Ἀγίου Ὄρου, ἡ δὲ πρώτη μονή

εἶναι ἀκριβῶς ἡ μονὴ τῆς Λαύρας. Ἰδρυτὴς εἶναι ὁ Ἄθων, ὁ Ἄθωνίτης, φίλος τοῦ Ἀυτοκράτορος Νικηφόρου Φωκᾶ. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν αὐτὴν τὸ Ὄρος δὲν εἶναι μόνον φύσις ἀπλῆ μετὰ τὸ ἐξαίρετον κάλλος τῆς ἀλλὰ γίνεται καὶ ἱστορία. Γίνεται τὸ Ὄρος τῆς πίστεως καὶ κέντρον τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἡ ἰδρυσις τῆς μιᾶς μονῆς διαδέχεται τὴν ἄλλην, ἰδρύεται ἡ μονὴ τοῦ Βατοπεδίου, ἡ μονὴ τῶν Ἰβήρων, ἡ μονὴ Χαλανδαρίου, ἡ μονὴ Διονυσίου, ἡ μονὴ Κουτλουμουσίου, ἡ μονὴ Παντοκράτορος, ἡ μονὴ Ξηροποτάμου, ἡ μονὴ Ζωγράφου, ἡ μονὴ Δοχειαρίου, ἡ μονὴ Καρακάλλου, ἡ μονὴ Φιλοθέου, ἡ μονὴ Σίμωνος Πέτρα, ἡ μονὴ ἁγίου Παύλου, ἡ μονὴ Σταυρονικήτα, ἡ μονὴ τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ἐσφιγμένου, τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος, ἡ μονὴ τῶν Ῥώσων καὶ ἡ μονὴ τοῦ Κωνσταμονίτου. Δηλαδή ἔχομεν σὺν ὅσῳ τῆμα ὁλόκληρον ἰδρυμάτων, ἢ καλύτερον σχολείων τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μέσα εἰς τὰ ἰδρύματα αὐτὰ ὁ ἀναπτύχθη τὴν ὁ μοναχικὸς βίος εἰς ὅλας τοὺς ἐκφράσεις ἀπὸ τὴν ἀπλῆν προσευχὴν ἕως τὴν μυστικὴν ἔνωσιν μετὰ τὸν Θεόν, ἀπὸ τὴν ἀπλῆν ἀντιγραφὴν κειμένων καὶ ἱστορησιν αὐτῶν ἕως τὴν βαθεῖαν κατανόησιν αὐτῶν. Βεβαίως ἡ βαθμὶς τῆς μορφώσεως τῶν μοναχῶν δὲν ἦτο ἡ αὐτὴ καὶ ἀσφαλῶς οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἦσαν μορφωμένοι, ὅμως ὅλοι συμμετέχουν καὶ ἐκφράζουν ἓνα πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς ὀρθοδοξίας. Ἐπίσης ὁ λαὸς θὰ εὔρη εἰς τοὺς μοναχοὺς τοὺς πνευματικοὺς τοῦ συμβούλου. Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας οἱ μοναχοὶ θὰ γίνον διδάσκαλοι τοῦ Ἑθνους. Τὸ γεγονός ἀκριβῶς ὅτι οἱ μοναχοὶ προσέρχονται εἰς τὸ Ὄρος ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ — καὶ ἡ δυνατότης νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς των κάποτε ἐξασφαλίζει καὶ τὴν εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀκτινοβολίαν τοῦ πνεύματος τοῦ Ὄρους. Ὅμως ἡ πνευματικὴ ἀκτινοβολία

λ ί α τοῦ Ὁρους δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀλλὰ ἐκτείνεται πολὺ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἦδη ὁ ἰδρυτὴς τοῦ μοναχικοῦ βίου εἰς τὸ Ὁρος, ὁ Ἀθανάσιος ὁ Ἀθωνίτης, κατόρθωσε νὰ συναθροίσῃ γύρω του, ἐκτὸς ἀπὸ Ἑλληνας, καὶ Λατίνους καὶ Ἀρμενίους καὶ Γεωργιανούς. Κατὰ δὲ τὸν δωδέκατον αἰῶνα, ὁπότε ἰδρύονται εἰς τὸ Ὁρος αἱ μοναὶ Χαλανδροῦ καὶ ἡ μονὴ τῶν Ρώσων, συναντῶμεν ἐδῶ καὶ Σλαύους, δηλαδή Σ έ ρ β ο υ ς καὶ Ρ ώ σ ο υ ς.

Κατ' οὐσίαν τὸ Ὁρος ἀκτινοβολεῖ εἰς ὅλην τὴν Ὀρθοδοξίαν, διὰ δὲ τὸν Ἑλληνισμὸν, κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τ ο υ ρ κ ο κ ρ α τ ί α ς, γίνεται κέντρον μέγα πνευματικὸν καὶ ἔθνικόν. Τὸν δέκατον ἑβδομον καὶ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἐξέρχονται ἀπὸ τὸ Ὁρος ἄ ν δ ρ ε ς ἑ ξ α ί ρ ε τ ο ι καὶ π ε π α ι δ ε υ μ έ ν ο ι καὶ διασπείρονται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας ὡς Παιτριάρχαι, ἱερεῖς, διδάσκαλοι, πνευματικοί, ἱεροκήρυκες καὶ ἔθνοκήρυκες, ἐδραιώνουν τὴν πίστιν καὶ ἐτοιμάζουν τὴν ἀναγέννησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κατὰ δὲ τὰ μέσα περίπτου τοῦ δεκάτου ὄγδου αἰῶνος ἰδρύεται εἰς τὸ Ὁρος ἡ περίφημος Ἀθωνιάς Σχολή, ἡ Ἀ θ ω ν ι ἄ ς Ἀ κ α δ η μ ί α καὶ καλεῖται ὡς πρῶτος διδάσκαλός της νὰ διδάξῃ ὁ σοφώτερος ἄνθρωπος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὁ Ε ὕ γ έ ν ι ο ς Β ο ὕ λ γ α ρ ι ς. Δεῖγμα τῆς πνευματικῆς ἀκμῆς κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου ὄγδου αἰῶνος εἶναι καὶ ἡ Ἰ δ ρ υ σ ι ς τ υ π ο γ ρ α φ ε ί ο υ εἰς τὴν μονὴν τῆς Λαύρας.

Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Ὁρους ἐκφράζεται αἰσθητῶς καὶ μὲ τὰ μνημεῖα τῆς ἀ ρ χ ι τ ε κ τ ο ν ι κ ῆ ς, μὲ τὰ ἔργα τῆς ζ ω γ ρ α φ ι κ ῆ ς καὶ τὰ μνημεῖα τῆς μ ι κ ρ ο τ ε χ ν ί α ς. Εἶναι τόσος ὁ πλοῦτος τῶν μνημείων αὐτῶν, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ λόγος ἰδιαίτερος γιὰ τὸ καθεένα ἀπὸ αὐτά. Σημασίαν ἔχει ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ζωγραφικὴ καὶ μικροτεχνία ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ διατηροῦν τὴν σταθερὰν γραμμὴν τῆς παραδόσεως τοῦ πνεύ-

ματος τούτου. Λύο σημεῖα ἡμῶς πρέπει νὰ ἐξαρτηθῶν, τὸ σημεῖον τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀγιορειτικοῦ μυστικισμοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἀποκορυφοῦται εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ, ἀρχηγοῦ τῶν Ἠσυχαστῶν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἀργότερον Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, καὶ τὸ σημεῖον τῆς ἀκμῆς τῆς Ἀθωνικῆς ζωγραφικῆς ἐπίσης κατὰ τὸν αὐτὸν αἰῶνα, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν μέγαν ἐκ Θεσσαλονίκης ζωγράφον **Πανσέληγον**.

Ὁ μυστικισμὸς κατὰ βάθος συνοδεύει τὸν Χριστιανισμὸν καὶ τὴν Ὀρθοδοξίαν ἐξ ἀρχῆς. Ἦδη εἰς τὸν Παῦλον καὶ κυρίως εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ἔχομεν τὰ πρῶτα δείγματα τῆς μυστικῆς θεᾶς καὶ τοῦ μυστικοῦ συναισθήματος. Ἐντονα μυστικὰ στοιχεῖα εὐρίσκουμεν εἰς τὸν Κλήμεντα τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸν Ὠριγένη, κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα εἰς τοὺς μεγάλους Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἰδίως εἰς τοὺς δύο Γρηγορίους. Πρὸ παντὸς δὲ ὁ εἰς ἕξ αὐτῶν, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ ἐνθερμὸς πλατωνικός, πλουτίζει τὴν γλῶσσαν τῆς χριστιανικῆς Μυστικῆς μὲ πολλὰ σύμβολα, αὐτὸς δὲ εἶναι ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μυστικοῦ συναισθήματος, διὰ τοῦ ὁποῖου ἡ ψυχὴ ἐνώνεται μὲ τὸν Θεό, ὡς περὶ ἀπολαύσεως τοῦ Θεοῦ. Τὸ ρεῖμα τοῦτο τοῦ μυστικισμοῦ, ἐνισχυθὲν ἤδη ἀπὸ τὸν Νεοπλατωνισμὸν, ἀποκορυφοῦται εἰς τὸν Ψευδοδιονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην.

Ἡ οὐσία τοῦ μυστικισμοῦ ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀποσύρεται ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴν σχέσιν του μὲ τὸν κόσμον, ἐπιστρέφει εἰς τὸν ἑαυτὸν του, καὶ ἀφοῦ ἐσωτερικευθῆ πλήρως, τείνει νὰ ἐνωθῆ μὲ τὸν Θεόν, ὅποτε ἐξισορροπίζεται ἡ διαφορά μεταξὺ τοῦ Ἰγὼ καὶ τοῦ Ἰσὺ καὶ ἐπέρχεται ἡ ἔνωσις ἢ ἡ ἀπλοῖσις. Ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις τοῦ βυζαντινοῦ μυστικισμοῦ στηρίζεται εἰς τὸν Ψευδοδιονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, ἐκεῖνος δὲ ὁ ὁποῖος ἐνιαρμονίζει τὸν μυστικισμὸν πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν εἶναι ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής.

Εἰς τὴν αὐτὴν γραμμὴν εὐρίσκονται ὁ Συμεὼν ὁ νέος Θεολόγος εἰς τὰ τέλη τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ὁ Νεῖλος Καβάσιλλας καὶ ἄλλοι.

Τὸ ἄλλο σημεῖον τῆς ἀκμῆς τοῦ "Ὄρους ἀναφέρεται, ὅπως εἶπαμε, εἰς τὴν ζωγραφικὴν καὶ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν Πανσέληνον ἔκ Θεσσαλονίκης, ὁ ὁποῖος εἰς τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα ἰδρύει ἰδίαν Σχολὴν ζωγραφικῆς. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν τυπικότητα καὶ τὴν ξηρότητα, τὴν ἀκαμψίαν τῆς παραδόσεως, προσέχει τὴν εὐρίαν, θέτει εἰς κίνησιν τὰ πρόσωπα καὶ τὰ σώματα. Κατὰ βάθος ὅμως κινεῖται καὶ αὕτη μέσα εἰς τοὺς κανόνας τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ ἀποτελεῖ τὴν τελευταίαν ἀναλαμπὴν τῆς τέχνης αὐτῆς.

"Ὅταν ἰδρῦθῃ τὸ σύστημα τῶν μονῶν εἰς τὸ "Ἄγιον" Ὄρος, ἡ Ὁρθοδοξία εἶχε κατὰ μέγα μέρος διαμορφωθῆ. Οἱ μεγάλοι πνευματικοὶ ἀγῶνες διὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ πνεύματος τῆς Ὁρθοδοξίας, οἱ ὁποῖοι διεδραματίσθησαν κατὰ τοὺς προηγουμένους αἰῶνας, δέν ἦσαν μόνον ἀγῶνες μεταξὺ εἰδικῶν Θεολόγων, ἀλλὰ καὶ ἀγῶνες μεταξὺ λαϊκῶν στρωμάτων. Πέραν τούτου εἰς τοὺς ἀγῶνας αὐτοὺς συμμετέσχον καὶ ὑπάλληλοι τῆς Αυτοκρατορίας, ἀκόμα δὲ καὶ αυτοκράτορες. Εἰς τὸ κέντρον τῶν πνευματικῶν ἐνδιαφερόντων τῶν ἀνθρώπων τῶν αἰώνων αὐτῶν εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ συγκεκριμένως ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ λάβῃ τὸ πνεῦμα τοῦτο κατὰ τὴν ἱστορικὴν του πορείαν. Εἰς τὸ βάθος ὅμως τῶν μεγάλων θεολογικῶν συζητήσεων, οἱ ὁποῖοι καλύπτουν τοὺς αἰῶνας ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὁριγένους μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰ. Δαμασκηνοῦ, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ Φωτίου, κινεῖται τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δέν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποβάλλῃ τὴν φιλοσοφικὴν του ἀνησυχίαν, ἡ ὁποία θὰ συνεχισθῆ μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ Βυζαντίου καὶ θὰ μετατοπισθῆ ἀπὸ τὸ Βυζάντιον εἰς τὴν Δύσιν, διὰ νὰ μεταφέρῃ ἐκεῖ τὸν μέγαν διάλογον

μεταξὺ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ὁ ὁποῖος θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀπαρχὴν τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Χριστιανισμός, ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, συνεδέθη μὲ τὸν Ἑλληνισμόν, ἡ δὲ ἀνάγκη τῶν πραγμάτων οὐδήγησε ἤδη τοὺς ἀποστόλους νὰ παραλιθοῦν ὅλον τὸν πλοῦτον τῶν συμβόλων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ πρὸ παντὸς τῶν συμβόλων ἐκείνων τὰ ὅποια ἐξέφραζον ἐννοίας βασικὰς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀποκάλυψις, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ καταγράφεται ἐξ ἀρχῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ὁ Λόγος αὐτός, ὁ ὁποῖος εἶναι συνάμα θεωρητικὸς καὶ πρακτικὸς, ἔχει τῶρα μίαν ριζικὴν διαφορὰν ἀπὸ τὸν Λόγον τῶν Ἑλλήνων, ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἡ διαφορὰ αὕτη δηλοῦται σαφῶς ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ: «ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδός, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή». Ὑπάρχει ἔτσι ἀπέναντι τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου καὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐδέποτε ἔθεσε τὴν ἀξίωσιν τῆς ἀπολύτου ἀληθείας, ἄλλωστε ὡς φιλοσοφία δὲν ἠδύνατο ποτὲ νὰ τὸ πράξῃ. Ἰδὴ ἀπὸ αὐτὴν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ ἑνὸς πνεύματος καὶ τοῦ ἄλλου φαίνεται διὰ δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ συνεννόησις μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν πνευμάτων κατὰ τὴν συνάντησίν των μέσα εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἰδὴ εἰς τὸν Παῦλον ὅμως ἔχομεν διπλὴν στάσιν ἀπέναντι τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας: Πρῶτον εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολὴν (1, 23) «ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐστειρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν» καὶ δεύτερον εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους (1, 19). Ἐπίσης κατὰ τὴν ὁμιλίαν του εἰς τὸν Ἀρειὸν Πάγον ὁ Παῦλος ἀνιφέρει, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν θέσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, Ἕλληνας ποιητάς.

Κατὰ τὴν περαιτέρω πορείαν τῶν πραγμάτων τοῦ Χριστιανισμοῦ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀνερμήνευτος, ἔπρεπε νὰ ἐρμηνευθῇ. Ἡ ἐρμηνεία δὲ αὕτη θὰ θὰ ἐγένετο κατ' ἀνάγκην μὲ τὸν Λόγον τῶν ἀνθρώπων.

Ἰκανὸς ὅμως ἀνθρώπινος Λόγος διὰ τὴν ἐρμηνεύσῃ τὴν Καινὴν Διαθήκην δὲν ἦτο ἄλλος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἑλληνοκόν, διότι καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἄλλος φιλοσοφικὸς λόγος ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας. Ἡ ἐρμηνεία ἦτο ἀναγκαία καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τὴν ἀπολογία τοῦ ἀπέναντι εἰς τοὺς ἐθνικοὺς, τοὺς Ἕλληνας. Ἔτσι, ἤδη, οἱ πρῶτοι ἀπολογηταὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἠναγκάσθησαν ἀπὸ τὰ πράγματα νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, παρὰ τὴν συνείδησιν τῆς ἀντιθέσεως, ἣ ὅποια ὑπῆρχε μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς ὁρησκείας. Κατὰ τὸν δεύτερον μ.Χ. αἰῶνα δ' Ἰουστίνος, ὁ ὅποιος δὲν ὀνομάζεται μόνον μάρτυς ἀλλὰ καὶ φιλόσοφος, θὰ χρησιμοποιήσῃ πρῶτος τὴν φιλοσοφίαν διὰ τὴν ἀπολογηθῆ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ διὰ τὴν ὑποστηρίξῃ ἀπέναντι τῶν αἰρετικῶν, Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς ἀνοίγει ἡ μεγάλη γραμμὴ τῆς ὀρθοδοξίας. Τὸ πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ, ἀφ' ἧς ἤρχισε νὰ διαδίδεται, διέτρεχε τὸν κίνδυνον τῆς παρερμηνείας καὶ τὸν κίνδυνον νὰ κατακερματισθῇ εἰς ποικιλίαν αἰρέσεων. Τὸ δὲ ἕδαφος διὰ τὰς αἰρέσεις καὶ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους ἦτο πρόσφορον.

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐρμηνεία τοῦ πνεύματος τοῦ Χριστιανισμοῦ ἦτο καθημερινὴ ἀνάγκη τῶν χριστιανῶν, κατ' οὐσίαν δὲ ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ἤρχισε κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἀποστόλων. Ὅσον δὲ ὁ Χριστιανισμὸς ἐγένετο δεκτὸς ἀπὸ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας, τόσο περισσότερο ἀναγκαία ἦτο ἡ ἐρμηνεία. Λιὰ τὴν ἐρμηνείαν ὅμως αὐτὴν τὸ κατάλληλον μέσον καὶ ὄπλον ἦτο ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἄν ὀρίσωμεν τὴν ὀρθοδοξίαν ὡς ἓνα σύστημα ἀρχῶν καὶ νοημάτων, τὸ ὅποιον καθιερώθη μετὰ τὴν Κ. Διαθήκην καὶ τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν καὶ κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πληθώραν τῶν αἰρέσεων, καὶ ἂν παρακολουθήσωμεν τὴν κίνησιν τῆς γραμμῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸν δεύτερον αἰῶνα, θὰ βεβαιωθῶμεν ὅτι ἡ διατύπωσις τῶν νοημάτων

αὐτῶν κατὰ κανόνα ἐκφράζεται μὲ ἐννοίας καὶ ὄρους τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.

“Ὅ,τι ἦτο διὰ τὸν Ἰουστίνον ἀνάγκη εἶναι διὰ τὸν Κ λ ή μ ε ν τ α καὶ τὸν Ὠ ρ ι γ έ ν η πεποιθήσις καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμη — ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων εἶναι διὰ τοὺς δύο Ἀλεξανδρινούς μεγάλους χριστιανούς ὄργανον τοῦ Θεοῦ, διότι ἡ πεποιθήσις των εἶναι ὅτι, ὅπως ὁ Ἰουδαϊκὸς νόμος ὑπῆρξε παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν, ἔτσι καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑπῆρξε π α ι δ α γ ω γ ὸ ς εἰς Χ ρ ι σ τ ὸ ν, προετοίμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Ὠριγένης μάλιστα, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον μέγα τεῖχος πρὸς ὑψώθη κατὰ τῶν αἰρέσεων τῆς ἐποχῆς του, καὶ ὁ ὁποῖος θὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν διὰ τοὺς Μεγάλους Ἰατέρας τοῦ τετάρτου αἰῶνος, θὰ τολμήσῃ νὰ διατυπώσῃ τὸν λόγον ὅτι ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἦτο «χάρις τοῦ Θεοῦ». Καὶ ἡ χάρις αὕτη εἶναι ἀναγκαία διὰ τὸν Χριστιανισμόν, διότι ἡ ἀπλή πίστις δὲν φθάνει, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ ἡ γνῶσις τῆς πίστεως, ὁ Λόγος, ἡ ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία. Ἔτσι ὁ Ὠριγένης διὰ τοῦ ἀνιστήματός του εὐρύνει τώρα τὸ ἔδαφος, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου θὰ κινηθῇ ἡ μέλλουσα πορεία τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς πόλεως δηλαδή, ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς ἔχει ἰδρύσει τὸ δεύτερον μέγα κέντρον του μετὰ τὰς Ἀθήνας, θὰ ἐργασθῇ διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν δύο πνευμάτων. Ὁ Λόγος τοῦ Ὠριγένους ὅτι «ὅπως τὰ τέκνα τοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τὴν ἔξοδον ἀπὸ τὴν Αἴγυπτον παρέλαβον μαζὺ των τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη τῆς χώρας, ἔτσι καὶ ἡ πίστις πρέπει νὰ παραλάβῃ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλοσοφίαν» προδιαγράφει τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ προσδιορίζει μὲ ποῖον πνεῦμα θὰ κερδηθοῦν ὅλοι οἱ ἀγῶνες τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἑλλήνων θεωρεῖται τώρα ἓνα δῶρον τῆς προνοίας.

“Ἄν οἱ ἀπολογηταὶ ἔκαναν τὸ πρῶτον βῆμα καὶ ὁ Ὠριγένης τὸ δεύτερον πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, οἱ Π 15

τ ἑ ρ ε ς τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ μάλιστα οἱ τρεῖς μεγάλοι Καππαδόκαι, Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, Βασίλειος ὁ Μέγας καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ἔκαμαν τὸ τρίτον μεγάλο ἀποκρασιστικὸν βῆμα πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν. Εἶναι καὶ οἱ τρεῖς ἄριστοι κάτοχοι τοῦ ὄργάνου τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Μὲ τὸ ὄργανον τοῦτο θὰ ἐρμηνεύσουν τώρα οἱ Πατέρες εἰς βάθος καὶ πλάτος τὸ πνεῦμα τῆς νέας θρησκείας. Ἔτσι ὁδηγεῖ ὁ Χριστιανισμὸς εἰς μίαν Ἀναγέννησιν τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Τὸ καταπληκτικὸν εἶναι ὅτι τὸ φαινόμενον τοῦτο δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Δύσιν, πρῶτον τὸ ὅτι παῖν σημαίνει δύο πράγματα, ὅτι: πρῶτον τόση ἦτο ἡ ἀνάγκη τοῦ Χριστιανισμοῦ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ πνεῦμά του διὰ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου καὶ δεύτερον ὅτι τόση ἦτο ἡ δύναμις τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας, ὥστε αὐτὴ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ πνεύματος τούτου. Ὁ Αὐγουστῖνος εἶναι εἰς τὴν Δύσιν ὁ φορεὺς τῆς πεποιθήσεως αὐτῆς. Ὁ Αὐγουστῖνος λέγει: ἂν οἱ φιλοσοφοὶ εἶπαν κάτι ἀληθινὸ καὶ σύμφωνον μὲ τὴν πίστιν μας, τότε, ὄχι μόνον δὲν πρέπει νὰ φοβούμεθα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πρέπει νὰ τὸ διεκδικήσωμεν γιὰ δικήν μας χρῆσιν — καὶ μάλιστα διὰ δύο λόγους: α) διὰ νὰ ἀσκήσωμεν τὸ πνεῦμα μας, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ σκεφθοῦμε καὶ νὰ ὁμιλήσωμεν μὲ σιμύνην καὶ κάλλος, καὶ β) διότι ἡ φιλοσοφία θὰ μᾶς χρησιμεύσῃ νὰ ἐρμηνεύσωμεν θεωρητικῶς τὰς ἀρχὰς τῆς πίστεώς μας, τὸ νόημά των, τὴν σχέσιν των, τὴν δομὴν των, τὰς βάσεις των καὶ τὰς συνεπείας των».

Ἡ στροφὴ ὅμως αὐτὴ τῶν μεγάλων χριστιανῶν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν δὲν καταγράφει ὅλην τὴν προηγουμένην παράδοσιν τῆς φιλοσοφίας. Ἔτσι ἀπορρίπτεται σχεδὸν ἕξ ὀκλήρου ἡ φιλοσοφία τῶν Σκεπτικῶν καὶ τῶν Ἐπικουρεῶν. Μόνον τὰ ἐπιχειρήματα ἑναντίον τοῦ πολυθεϊσμοῦ γίνονται δεκτά. Ἀλλὰ οὔτε καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔχει τόσην σημασίαν διὰ τοὺς Πατέρας καὶ τοῦτο διότι ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ, ὅπως τὴν ὥρισε ὁ Ἀριστοτέλης

λ η ς, εἶναι διὰ τοὺς Πατέρας πολὺ ἀρηρημένη καὶ πολὺ ὀχρά.

Ὁ Θεὸς αὐτὸς τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι μᾶλλον ἔννοια παρὰ Θεός. Ἐν τούτοις ὠρισμένα ἔννοια τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοτέλους, αἱ Κατηγορίαι του, καὶ πρὸ παντὸς ἡ ἔννοια τῆς οὐσίας, θὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀπὸ τοὺς Πατέρας κατὰ τοὺς χριστολογικοὺς καὶ τριαδολογικοὺς ἀγῶνας των. Εἰς τὸ τέλος ὅμως τῶν ἀγώνων τούτων δ' Ἰ. δ Δ α μ α σ κ η ν ὅ ς θὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ σύνολον τῶν ἀριστοτελικῶν ἔννοιῶν διὰ τὴν τελικὴν διατύπωσιν τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας.

Μεγίστην ὅμως ἐπίδρασιν θὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τοῦ νεαροῦ Χριστιανισμοῦ ἡ Σ τ ω ι κ ῆ φιλοσοφία. Καὶ ὁ Κλήμης καὶ ὁ Αὐγουστῖνος θὰ παραλάβουν θεμελιώδεις ἔννοιαι τῆς Στοᾶς καὶ θὰ τὰς συγχωνεύσουν εἰς τὴν ἐννοιολογικὴν οἰκονομήσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ αἰωνίου νόμου, οἱ σπερματικοὶ λόγοι, καὶ ἡ διδασκαλία περὶ πολιτείας Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι στοιχεῖα στοικία.

Τὸ σύστημα ὅμως τὸ ὁποῖον θὰ ἀποτελέσῃ ἀνεξάντλητον πηγὴν καὶ πραγματικὸν ὀπλοστάσιον διὰ τὴν διεξαγωγὴν τῶν ἀγώνων τῆς ὀρθοδοξίας ἐναντίον ὅλων τῶν αἰρέσεων, εἶναι τὸ σύστημα τοῦ Πι λ ἄ τ ω ν ο ς. Ἐπειδὴ δὲ οἱ μεγάλοι ἀγῶνες τῆς ὀρθοδοξίας ἔγιναν κυρίως εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὄχι εἰς τὴν Λύσιν, ἡ ὁποία τελικῶς παρελάμβανε τὰς λύσεις ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ φιλόσοφος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἶναι ὁ Πι λ ἄ τ ω ν, ἐνῶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα φιλόσοφος τῆς Δυτικῆς ἐκκλησίας ἔγινε ὁ Ἀ ρ ι σ τ ο τ ἔ λ η ς. Ὁ ἴδιος δ' Αὐ γ ο υ σ τ ῖ ν ο ς εἶναι πλατωνικός, ἢ ἔστω Νεοπλατωνικός. Ἡ Δυτικὴ ὅμως ἐκκλησία σιγὰ σιγὰ παρεμέρισε τὴν ἀυθεντίαν τοῦ Αὐγουστίνου καὶ τελικῶς τὴν ἀντικατέστησε μὲ τὴν ἀυθεντίαν τοῦ Θ ω μ ἄ τ ο ῦ Ἀ κ υ ι ν ἄ τ η. Διὰ τοὺς Πλατωνικοὺς λέγει ὁ Αὐγουστῖνος ὅτι «κανεῖς δὲν εἶναι τόσον κοντὰ μας, ὅσον

αὐτοί». Τοῦτο εἶναι ἕξ ἄλλου συνείδησις τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ τετάρτου αἰῶνος.

Τὰ συγγενικά στοιχεῖα τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν Χριστιανισμόν εἶναι γενικῶς τὰ ἑξῆς: ὁ χωρισμὸς μεταξὺ ιδέας καὶ πραγματικότητος, ὁ ἔρως πρὸς τὸ ὑπεραισθητόν, ὁ κόσμος τῶν ιδεῶν καὶ ἡ μεταφυσική, ἡ ἔσχατολογία ἡ πλατωνική, καὶ τέλος ὁ ἀκοίμητος ἔρως πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ Πλάτωνος, ἡ ὁποία ἐνθουσιάζει κατ' ἑξοχὴν τοὺς Πατέρας, εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ἐπέκεινα, τοῦ ὑπερβατικοῦ. Τὸ ἐπέκεινα ὅμως τοῦτο θὰ μεταμορφώσων οἱ Πατέρες ἀπὸ ιδεαλιστικὸν εἰς ρεαλιστικόν, ἀπὸ πλατωνικὸν εἰς χριστιανικόν. Θὰ ἐρμηνεύσων μὲ τὸ ἐπέκεινα τὸν Λόγον τοῦ Πέτρου (Β' ἐπιστ. Πέτρου Γ', 13 «καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ»), περιμένοντες ἕνα νέον οὐρανὸν καὶ μίαν νέα γῆν, ὅπου ἡ δικαιοσύνη θὰ εἶναι οἴκεια.

Ἀλλὰ ὄχι μόνον οἱ Πατέρες ἀλλὰ καὶ οἱ μοναχοὶ τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Μακάριος ὁ Λιγύπτιος, θὰ ἐντρυφήσων εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος. Ὁ δὲ Μακάριος θὰ ἐντρυφήσῃ καὶ εἰς τὸν Φαῖδρον τοῦ Πλάτωνος, ὁπόθεν θὰ παραλάβῃ τὸν μῦθον καὶ τὴν εἰκόνα περὶ ψυχῆς τοῦ Πλάτωνος, ὅπου ἡ ψυχὴ παριστάνεται ὡς πτερωτὸν ἄρμα ὀδηγούμενον ἀπὸ δύο ἄλογα καὶ ἕνα ἡνίοχον — τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ δύο ἄλογα σημαίνει τὸ ἐπιθυμητικόν, τὸ ἄλλο τὴν βούλησιν, ὁ δὲ ἡνίοχος σημαίνει τὸν νοῦν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ νοῦ ὁ Μακάριος θὰ τοποθετήσῃ τώρα τὸν Κύριον, αὐτὸς εἶναι ὁ ἡνίοχος.

Ἡ πλατωνικὴ λοιπὸν φιλοσοφία εἶναι συνεργὸς κατὰ τὴν διευτύπωσιν τῶν διδασκαλιῶν τῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Ἰουστίνος, ὁ Ἀθηναγόρας, ὁ Κλήμης, ὁ Ὠριγένης, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Γρηγόριος ὁ Καισαρείας ἀναφέρονται συστηματικῶς εἰς τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος, τὰ ὁποῖα καὶ κατονομάζων. Ἐπίσης ὁ Μεθόδιος, ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀπομιμεῖται καὶ τὸ Συμπόσι-

ον, ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐντρομφᾶ εἰς τὸν Φαίδωνα. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Ἱερώνυμος θὰ κατηγορήσῃ τοὺς Λατίνους ὅτι δὲν γνωρίζουν σχεδὸν τίποτε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα. Ὁ Αὐγουστῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασε τὸν Πλωτῖνον, μνημονεύει καὶ τὸν Φαίδωνα.

Μεγάλην ὅμως ἐπίδρασιν καὶ βαθεῖαν διείσδυσιν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχεν ὁ Νεοπλατωνισμὸς τοῦ τρίτου αἰῶνος μ.Χ. Ὅταν διαβάξῃ κανεὶς τὰ κείμενα τοῦ Πλωτῖνου, τὰ ὁποῖα μὲ τόσην ἀγάπην ἐδιάβασεν ὁ Αὐγουστῖνος εἰς τὴν Λύσιν, εἰς δὲ τὴν Ἀνατολὴν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὁ Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Κύριλλος ὁ Ἀλεξανδρείας, καταπλήσσεται καὶ καταγοητεύεται ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τῆς ὀρολογίας, ἀλλὰ καὶ τῆς νοσητροπίας, πρὸ παντὸς διὰ τὴν συγγένειαν τῆς ἠθικῆς, ὀρησκευτικῆς καὶ μυστικῆς στάσεως, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκκινήσιν τοῦ συστήματος τούτου καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Τὰ μεγάλα θέματα, τὰ ὁποῖα ἡ ὀρθοδοξία θὰ κληθῇ τώρα νὰ ἐρμηνεύσῃ μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, εἶναι πολλά. Μερικὰ μόνον θὰ ἀναφέρωμεν ἡμεῖς ἑδῶ. Ὁ Χριστιανισμὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον ὄχι μόνον ὡς Λόγος Θεοῦ ἀλλὰ καὶ ὡς συγκλονιστικὸν βίωμα τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. Τὸ βίωμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀνατρέπει τὰ πάντα καὶ χωρίζει τὴν ἱστορίαν εἰς τὰ δύο: εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ καὶ μετὰ Χριστόν, εἶναι ἡ πίστις. Ὅμως, ὅσον ἰσχυρὸν καὶ ἄν ἦτο τὸ βίωμα τοῦτο, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀπωθήσῃ ἐξ ὀκλήρου ἀπὸ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου τὴν γνῶσιν. Καί, ὅπως ἤδη ἀνεφέραμεν, ὁ ἴδιος ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τοὺς μεγάλους ἐκπροσώπους του ἐζήτησε καὶ τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστήμην τῆς πίστεως. Πίστις λοιπὸν καὶ γνῶσις θὰ ἀποτελέσουν μόνιμον πρόβλημα καὶ διὰ τὴν ὀρθοδοξίαν. Καὶ οἱ δύο δρόμοι, πίστις καὶ γνῶσις, πρέπει διὰ τοὺς χριστιανούς νὰ ὀδηγοῦν εἰς τὸ αὐτὸ τέρμα, εἰς τὸν Θεόν. Ἴδιον ὁ

Παῦλος ἔθεσε τὸ θέμα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ γνωρίξῃ τὴν ὑπαρξιν τοῦ Θεοῦ ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν πίστιν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν φύσιν. Ἡ στωικὴ φιλοσοφία θὰ δώσῃ διὰ τὴν ἀποσαφήνισιν τοῦ προβλήματος τούτου τὴν διδασκαλίαν τῆς καὶ τὴν φιλοσοφικὴν τῆς ὀρολογίαν.

Εἰς τὴν προσπάθειαν ὅμως νὰ ὁρισθῇ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἐφάνη ἔξ ἀρχῆς ὅτι μόνον ὁ ἀρνητικὸς τρόπος ἦτο βατὸς διὰ τὸν Λόγον. Ὁ λόγος ἔπρεπε δηλαδὴ νὰ ὁρίσῃ τί δὲν εἶναι Θεός. Τὸ πλατωνικὸν ἐπέκεινα εἶναι ἡ ἔννοια, μὲ τὴν ὁποίαν ἐργάζεται τώρα ἡ χριστιανικὴ Θεολογία. Ἔτσι ὁ Κλήμης ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος λέγει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἐπέκεινα, δέχεται ὅμως ὅτι εἶναι εἷς, ἄρα τὸν χαρακτηρίζει. Συνάμα ὅμως βεβαιώνει ὅτι εἶναι ἐπέκεινα καὶ τοῦ ἑνός. Προκειμένου νὰ ὁρισθῇ ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἡ διαλεκτικὴ θὰ κινεῖται κατὰ τὴν πάλιν τῆς ὀρθοδοξίας πρὸς τὰς διαφόρους αἱρέσεις μεταξὺ θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἐννοιῶν, δηλαδὴ ἡ Θεολογία θὰ εἶναι ἀρνητικὴ καὶ θετικὴ, θὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπροσδιόριστος, ἀπερίγραπτος καὶ ἄρρητος, θὰ δώσῃ ὅμως εἰς αὐτὸν καὶ θετικὰ γνωρίσματα τῆς παντοδυναμίας, τῆς πανσοφίας, τῆς μοναδικότητος, τῆς αἰωνιότητος κ.λ.π.

Ἄλλο πρόβλημα, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ κληθῇ ἡ ὀρθοδοξία νὰ ἀπαντήσῃ, εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου. Ὁ Κλήμης, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, θὰ εἴπῃ ὁ δημιουργὸς εἶχε ἐνώπιόν του ὡς πρότυπα τὰς ιδέας. Καὶ ἔτσι θὰ παρεκλίνῃ ἀπὸ τὴν ἐρμηνείαν τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου ἐκ τοῦ μηδενός, ὅπως τὴν ὁρίζει ἡ Γραφή. Ὁ Ἀριγένης θὰ εἴπῃ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι αἰώνιος μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι διαρκῶς θὰ ἔρχονται εἰς φῶς κόσμοι ἐκ Θεοῦ, τοῦτο δὲ σημαίνει ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα εἰς τὴν αἰωνιότητα.

Ἄλλοι θὰ εἴπουν, ὅπως ὁ Πλάτων, ὅτι ὁ χρόνος γεννᾶται καὶ δημιουργεῖται συγχρόνως μὲ τὴν δη

μιουργίαν τοῦ κόσμου, ἐνώ ἡ ἐνέργεια τῆς δημιουργίας θὰ εἶπουν ὅτι εἶναι ἄχρονος.

Μὲ τὸ πρόβλημα ὅμως τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ χρόνου συνδέεται ἡ κεντρικὴ ἔννοια καὶ τὸ μέγιστον γεγονός διὰ τὸν Χριστιανισμόν, ἡ ἔννοια καὶ τὸ γεγονός τοῦ Λόγου. Ὁ Λόγος, ὁ ὁποῖος ἔγινε σὰρξ, πρέπει τώρα νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν αἱρέσεων. Ὅλοι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁμιλοῦν περὶ τοῦ Λόγου, ἐλάχιστοι ὅμως ἠμποροῦν νὰ τὸν ὀρίσουν. Ἡ μία ἐρμηνεῖα διαδέχεται τὴν ἄλλην. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία εἶναι καὶ πάλιν ἐκείνη, ἡ ὁποία θὰ συμβάλλῃ εἰς τὴν ἀποσαφήνισιν τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ γεγονότος τοῦ Λόγου. Αἱ σχέσεις Λόγου καὶ Θεοῦ, Λόγου καὶ Κόσμου, Λόγου καὶ Ἀνθρώπου, Λόγου καὶ Ἰγνεσθαι, θὰ ἀποτελέσουν τὰ δύο τέρματα εἰς τὸν στίβον, ὅπου θὰ κινηθοῦν οἱ ἀγωνιζόμενοι. Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ὁ Λόγος ὡς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν γέφυραν μεταξὺ Θεοῦ καὶ Κόσμου καὶ τὸ αἰώνιον πρότυπον διὰ τὸν ἄνθρωπον.

Ἀπὸ τὴν σύντομον αὐτὴν θεώρησιν κατὰρτίζεται πόσις κινήσεις καὶ πόσις πνευματικὴ ἀνησυχία περιέχεται μέσα εἰς τὴν γαλήνην τοῦ οἰκοδομήματος τῆς ὀρθοδοξίας, ἡ ὁποία τελικῶς ἔλαβε τὴν ἐκφρασίν της εἰς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, τὸ ὁποῖον ἡ ὑπόλοιπος Ἀνθρωπότης παρέλαβεν ἀπὸ τὸν Ἑλληνισμόν ἕτοιμον. Γαληνιαῖον ἐπίσης ἐκφρασιν τῶν ἀγώνων τῆς ὀρθοδοξίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ μυσταγωγία τῆς Θείας Λειτουργίας, τὴν ὁποίαν ἐπίσης κατὰ μέγα μέρος παρέλαβον αἱ ἄλλαι ἐκκλησίαι ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν, ὅπου ὄχι μόνον ἡ πίστις ἀλλὰ καὶ ὁ Λόγος καὶ ἡ Τέχνη τῶν Ἑλλήνων — καὶ θὰ ἔλεγα — ἡ δραματικὴ τέχνη ἔθεσε τὴν σφραγίδα της.

Ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ Θείου Λόγου εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἔγινε λοιπὸν μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ ἀνθρωπίνου Λόγου, τοῦ Λόγου τῶν Ἑλλήνων. Οἱ Ἕλληνες ὅμως εἶχαν καὶ μίαν ἄλλην δύναμι-

μιν ἔκτος τοῦ Λόγου, ἡ ὁποία εἶχε φανερωθῆ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς ζωῆς των μὲ τὴν δημιουργίαν ἑνὸς δευτέρου κόσμου, τοῦ κόσμου τῆς τ έ χ ν η ς. "Όταν παρέλαβαν τὸν Χριστιανισμόν —καὶ ἡ παραλαβὴ αὐτὴ ἔγινε κ α τ' ἄ τ ο μ ο ν εἰς τοὺς "Ελληνας, ἀπὸ ἐσωτερικὴν ἀπόφρασιν καὶ ὄχι ἀθρόως, ὅπως εἰς ἄλλους λαοὺς— συνεκλονίσθησαν καὶ αὐτοὶ τόσο ἀπὸ μέγα βίωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὥστε κατ' ἀρχὰς ἐσιώπησαν καλλιτεχνικῶς. Ἦτο τόσο μεγάλη ἡ διαφορὰ, ὥστε ἔπρεπε νὰ σιωπήσουν. Οἱ παλαιοὶ θεοὶ των ἦσαν πεπερασμένοι. Συνεπῶς πεπερασμένα ἦσαν καὶ τὰ βιώματα τῆς ψυχῆς τῶν πιστῶν. Ὁ νέος Θεὸς ὅμως εἶναι ἄπειρος, συνεπῶς καὶ τὸ βίωμα τῆς πίστεως, τὸ ὁποῖον δοκιμάζουν τώρα, ἔχει ἄπειρον χαρακτῆρα, σχεδὸν καταλυτικὸν τῆς ἀτομικότητος τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ χριστιανισμὸς θέτει τώρα εἰς τοὺς "Ελληνας, τοὺς καλλιτέχνας "Ελληνας, διότι οἱ "Ελληνες εἶναι καὶ καλλιτέχνας, ἓνα μεγάλο πρόβλημα, ἢ μᾶλλον τοὺς θέτει ἐνώπιον ἑνὸς διλήμματος: ἢ νὰ σ ι ο - π ἦ σ ο υ ν καλλιτεχνικῶς ἢ νὰ ἀναλάβουν νὰ λύσουν καὶ κ α λ λ ι τ ε χ ν ι κ ῶ ς τὸ πρόβλημα τοῦ νέου θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Τοῦτο δὲ ἐσήμαινε νὰ δημιουργήσουν τέχνην, διὰ τῆς ὁποίας νὰ ἐκφράσουν τὸ θρησκευτικὸν τοῦτο βίωμα, ὅπως εἶχαν πράξει εἰς τὴν Ἀρχαιότητα, ὅποτε ἔδωκαν διὰ τοῦ ναοῦ των καὶ τῆς γλυπτικῆς των τέχνης ἔκφρασιν εἰς τὸ θρησκευτικὸν των συναισθημα. Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ πρόβλημα τοῦτο εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ δίδεται ἀφ' ἧς στιγμῆς ἤρχισεν ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου Λόγου· διότι τὰ συγγράμματα τῶν χριστιανῶν συγγραφέων, ἢ τοῦλάχιστον μερικῶν, διακρίνονται ὄχι μόνον διὰ τὰ νοήματα ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ κάλλος τῆς ἐκφράσεως αὐτῶν. Ὁ ἀρχαιότερος ὕμνος τῆς ὀρθοδοξίας τὸ «Φῶς ἱλαρὸν ἀγίας δόξης...» εἶναι δημιούργημα τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος.

Τὸ μέγα ὅμως πρόβλημα ἦτο νὰ λάβῃ τὸ βίωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ α ἰ σ θ η τ ἦ ν ἔ κ φ ρ α σ ι ν ἀντίστοιχον

μέ τήν αἰσθητήν ἔκφρασιν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος τῆς ἀρχαιότητος, δηλαδή ὁ ἑλληνισμός καλεῖται νά οἰκοδομηθῆσιν αὐτὸν ἡ χριστιανικόν, ὁ ὁποῖος νά χωρέσῃ τὸν ἀχώρητον καὶ ἄπειρον Θεόν.

Ἐπειτα ἀπὸ μίαν περίοδον δοκιμῶν, αἱ ὁποῖαι ἔδιδαν ἀπάντησιν εἰς τὸ μέγα θέμα, οἱ Ἕλληνες ἐδημιούργησαν τὸν βυζαντινὸν ναὸν καὶ μάλιστα τὸ καταπληκτικὸν μνημεῖον αὐτῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, ὅπου μέσα ἔπρεπε νά συντελεσθῇ τὸ παράδοξον, νά χωρέσῃ ὁ ἀχώρητος Θεός. Τὸ κτίσμα τοῦτο, ὅταν τὸ βλέπῃ κανεὶς ἀπὸ ἔξω εἶναι μᾶλλον ταπεινὸν κτίσμα, κάλλος ἑξωτερικὸν δὲν ἔχει. Ὅταν ὅμως τὸ βλέπῃ κανεὶς ἀπὸ μέσα, ἀποτελεῖ τὴν πλέον θριαμβευτικὴν ἀπάντησιν καὶ λύσιν τοῦ προβλήματος. Ἀλλά, προτοῦ δμιλήσωμεν διὰ τὸ ἑσωτερικὸν τοῦ ναοῦ, πρέπει νά εἰσέλθωμεν εἰς αὐτόν. Διότι ἤδη ἡ εἴσοδος μᾶς προετοιμάζει διὰ νά συναντήσωμεν τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἐκφραρίζει ὁ ναὸς αὐτός. Εἰσέρχεται κανεὶς ἀπὸ τρεῖς πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι παρατεταγμέναι ἢ μία δίπλα εἰς τὴν ἄλλην. Ἐκ τῶν τριῶν ἢ μεσαία εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα τῶν ἄλλων δύο. Εἰσερχόμενος κανεὶς εὐρίσκεται εἰς τὸν ἔσω νάρθηκα τοῦ ναοῦ, ὁ τοῖχος τοῦ ὁποῖου διανοίγεται ἀπὸ πέντε θύρας. Καὶ καθὼς προχωρεῖ εἰσέρχεται εἰς τὸν ἔσω νάρθηκα, ὁ δὲ τοῖχος, ὁ ὁποῖος χωρίζει τὸν δεῦτερον νάρθηκα ἀπὸ τὸν κυρίως ναόν, ἔχει ἑννέα θύρας. Ἔτσι, καθὼς προχωρεῖ κανεὶς, ἤδη ἐξ ἀρχῆς ἔχει τὴν αἰσθησιν τοῦ ἀπείρου. Ὅταν δὲ προχωρήσῃ εἰς τὸ κέντρον τοῦ ναοῦ, ἡ αἰσθησις αὐτῆ τοῦ ἀπείρου πολλαπλασιάζεται εἰς τὸ ἑπακρον, διότι ὅλος ὁ χώρος τοῦ ναοῦ τέμνεται ἔτσι, ὥστε ποτὲ κανεὶς δὲν συλλαμβάνει ἐξ ὁλοκλήρου τὸ σύνολον τοῦ χώρου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβαίνει εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ναόν. Ἀλλὰ καὶ εἰς οἰονδήποτε ἄλλο σημεῖον τοῦ ναοῦ σταθῇ κανεὶς ποτὲ δὲν ἐποπτεύει τὸν ὅλον χώρον, ἂν καὶ εἶναι καὶ αὐτὸς πεπερασμένος. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του ὅμως τομὴ δημιουργεῖ τὴν αἰ-

σθησιν τοῦ ἀπειρου. Ὁ χῶρος ἐδῶ διαρρέει εἰς τὸ ἀπειρον, τὰ δὲ ὑπονούμενα κατὰ τὴν συνεχῆ τομὴν τοῦ χώρου εἶναι διὰ τὸν θεωροῦντα τὸν χῶρον ἀπειρα. Ἔτσι ὁ χῶρος εἶναι γεμᾶτος ἀπὸ μυστήριον καὶ ἀπὸ μυστικά.

Δὲν εἶναι μόνον ὅμως ἡ διάρθρωσις καὶ ἡ τομὴ τοῦ χώρου ἀλλὰ προστίθεται καὶ ὅλη ἡ ἐσωτερικὴ λάμψις, ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς ἄλλης τέχνης τῶν ψηφιδωτῶν καὶ μωσαϊκῶν. Ἡ τέχνη τῶν χρωμάτων τώρα ἔρχεται νὰ συμπληρώσῃ καὶ ἀποκορυφώσῃ τὴν ἔκφρασιν τοῦ νέου Θρησκευτικοῦ βιώματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπειρον. Ὅλα ἔλκουν, ἀλλὰ καὶ κανένα δὲν δένει τὸν Θεατὴν, διότι ὅλα διαχέονται εἰς ὅλα. Ἡ Ἁγία Σοφία ὅμως ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καταβολὴν τοῦ βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Ἡ τέχνη τῶν Ἑλλήνων θὰ προχωρήσῃ ἀκόμη περαιτέρω. Θὰ δώσῃ κάλλος καὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν τοῦ βυζαντινοῦ ναοῦ, ὅπως ἔγινε τοῦτο ἀργότερον.

Λαμπρὸν παράδειγμα ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ κάλλους εἶναι ἡ μόνῃ τῆς Χώρου, ὅπου καὶ ἡ τέχνη τῶν μωσαϊκῶν, δηλαδὴ τῶν χρωμάτων, φθάνει εἰς τὸ κορυφαίωμα της. Ὅλα τὰ χρώματα ἐδῶ εἶναι ὑπερούσια καὶ μεταφυσικά. Δημιουργεῖ δὲ μίαν νοερὰν μέθην καὶ μεταρσίωσιν διὰ τὸν Θεατὴν, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν ὁ νοῦς του σιωπᾷ.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τὴν τέχνην τῶν μωσαϊκῶν καὶ τῆς τοιχογραφίας — ἡ ὁποία θὰ ἐμφανίσῃ ὅλα τὰ πρόσωπα καὶ ὅλας τὰς σκηνὰς τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν τῶν χριστιανῶν, θὰ δοξάσῃ προφήτας καὶ ἀποστόλους καὶ θὰ δώσῃ εἰς αὐτοὺς αἰσθητὴν μορφὴν, τὴν ὁποίαν θὰ παραλάβῃ ἡ ὑπόλοιπος οἰκουμένη — ἀναπτύσσεται ὁ πλούσιος κόσμος τῶν Θρησκευτικῶν ὕμνων, ὅπου ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα θὰ θέσῃ εἰς κίνησιν ὅλα της τὰ ποιητικὰ σύμβολα. Ἡ γλῶσσα αὕτη θὰ περιγράψῃ τὰ Πάθη καὶ τὴν Ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ καὶ θὰ ἀπευθίνη τοὺς ποικίλους χαιρετισμοὺς εἰς τὴν Θεοτόκον. Ἰδίως ἡ περι-

γραφὴ τῶν Παθῶν καὶ τῆς Ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Χαιρετισμῶν εἰς τὴν Θεοτόκον, θὰ περάσουν ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ καὶ θὰ τὸν παρηγοροῦν κατὰ τὴν σκοτεινὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπου ἡ πραγματικότης τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ὁ θρύλος τοῦ ἑλληνισμοῦ θὰ εἶναι τὰ δύο στηρίγματα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὰ δύο σημεῖα παρηγορίας του, ἀλλὰ καὶ δύο πηγαὶ δυνάμεως.

Θεματοφύλακες τοῦ πνεύματος τούτου καὶ τοῦ οἰκοδομήματος τοῦ λέγεται Ὁρθοδοξία — καὶ τὸ ὁποῖον ἐκτίσθη μετὰ τὸς ἀγῶνες — θὰ εἶναι τὰ πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἱεροσολύμων καὶ Ἀντιοχείας καὶ τὸ Ὅρος. Τὰ πατριαρχεῖα ὅμως θὰ τὰ ἀπειλῇ καὶ θὰ τὰ πλήττῃ ἐκάστοτε ἡ ἰσχυρὰ τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἀτυχημάτων τῆς πορείας τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐνῶ τὸ Ὅρος θὰ κατορθώσῃ νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ τὴν τύρβην τῆς ἱστορίας καὶ θὰ σταθῇ ἐπὶ χίλια ὀλόκληρα ἔτη ὡς τὸ μέγα ζωντανὸν μνημεῖον τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἐπάρχει ἡ γνώμη ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία ἀποτελεῖ ἀκίνητον σῶμα. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένη, διότι οὐδέποτε ἔπαυσε τὸ πνεῦμα τῆς Ὁρθοδοξίας νὰ κινεῖται καὶ νὰ δρᾷ. Ἡ δρᾷσις αὕτη κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἔχει περισσότερον ἔθνικόν χαρακτῆρα παρὰ αὐστηρῶς ὁρσκειτικόν, χριστιανικόν. Τὸ αἷτημα, τὸ ὁποῖον τίθεται σήμερον εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν εἶναι νὰ ἐντείνῃ τὴν δρᾷσιν της, νὰ κινήσῃ ἐκ νέου τὸ πνεῦμα της καὶ νὰ προλάβῃ τὴν πορείαν τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀπειλητικὴν ἐπίδρασιν ἄλλων πολυωνύμων ἐγκοσμίων πνευμάτων. Συνεπῶς τὸ Ὅρος, ὡς κέντρον τῆς Ὁρθοδοξίας, εἰσέρχεται εἰς τὴν δευτέραν χιλιετίαν τῆς ζωῆς του τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς, κατὰ τὴν ὁποίαν τίθενται εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν μεγάλα καὶ σκληρὰ προβλήματα.